No. ३६ग-१

Title गद्यबन्धः

Author श्री शङ्कराचार्यः

Extent २१ पत्र Age ८. १९८८

Subject वेदान्त

२१ पत्राणि

नं. ३६

अथर्ववेद

दं

ग॰ वं॰ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ मोक्षज्ञानोपदेशविधिं व्याख्यास्यामो मुमुक्षूणां
१ श्रद्दधानानामर्थिनामर्थाय तदिदं मोक्षज्ञानं साधनसाध्यादनित्यात्सर्वस्मा
द्विरक्तायत्यक्तपुत्रवित्तलोकैषणाय प्रतिपन्नपरमहंसपारिव्राज्याय श
मदमदयादियुक्ताय शास्त्रप्रसिद्धशिष्यगुणसंपन्नाय शुचये ब्राह्मणाय
विधिवदुपसन्नाय शिष्याय जातिकर्मवृत्तविद्याभिजनैः परीक्षिता
य ब्रूयात् पुनः पुनर्यावद्ग्रहणं दृढीभवति श्रुतिश्च परीक्ष्य तत्त्वतो ब्रह्म
विद्यामिति दृढगृहीता हि विद्यात्मनः श्रेयसे संतत्यै च भवति विद्यासंत
तिश्च प्राण्यनुग्रहाय भवति नौरिव नदीं तितीर्षोः शास्त्रं च यद्यप्यस्मा इमा
मद्भिः परिगृहीतां धनस्य पूर्णां दद्यादेतदेव ततो भूय इति अन्यथा
च ज्ञानप्राप्त्यभावात् आचार्यवान् पुरुषो वेदाचार्याद्धैव विद्याचार्यः प्ला
विता सम्यग्ज्ञानं प्लव इहोच्यते इत्यादिश्रुतिभ्यः उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानमि
ति स्मृतेश्च शिष्यस्य ज्ञानाग्रहणं च लिंगैर्बुद्ध्वा तदग्रहणहेतूनधर्म
लौकिकप्रमादनित्यानित्यवस्तुविवेकविषयासंगजातदृढ
पूर्वश्रुतलौकिकचिन्तावेक्षणजात्याद्यभिमानादींस्तत्प्रति

षड्भिः श्रुतिस्मृतिविहितैरयमनियमैः क्रोधादिभिरहिंसादिभिश्चय
मैर्ज्ञानाविरुद्धैः श्रुतिः यमैः रमानित्वादिगुणांश्च ज्ञानोपायंस
म्यग्ग्राहयेदाचार्यस्तु हायोह्यग्रहणधारणाशमदमदयानुग्र
हादिसंपन्नो लब्धागमो दृष्टादृष्टभोगेष्वनासक्तः सक्तसर्व
कर्मसाधनो ब्रह्मविद्ब्रह्मणिस्थितो अभिन्नवृत्तो दंभदर्पकुह ८
कशाठ्यमायामात्सर्यानृताहंकारममत्वदोषादिवर्जितः केव
लपरानुग्रहप्रयोजनो विद्योपयोगार्थी एवमुपदिशेत् सदेव
स्येः पूर्वं=८ सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं यत्र नान्यत्पश्यति आत्मै
वेदं सर्वं ब्रह्मैवेदं सर्वं आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीत् सर्वं
खल्विदं ब्रह्मेत्याद्यात्मैक्यप्रतिपादनपरः श्रुतीरुपादि
(अपरोक्षप्र.दे नेत्रतरतम) =३ श्य च ग्राहयेत् ब्रह्मणो लक्षणं य आत्मापहतपाप्मा यत्सा
क्षादपरोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा अशनायापिपासे नेति नेति अस्थूलमन
णु स एष नेति नेति अहमेवेदं विज्ञानमानन्दं सत्यं ज्ञान
मनन्तं ब्रह्म इत्येतान्येव एवा एषमत्यन्तजआत्माः ब्रह्माणी

एकत्वमत्र सर्वविज्ञाते सगद्वाचा=२
३ यथा रहित आत्मा=२ यस्मिन्न्स्वरूपो [illegible] तः मत्र अन्यत्र पश्यति इत्यादि सन्मात्र व्यापकमित्यर्थः=८
अनात्मवस्तुने अदृश्ये=प.१ आत्माव्यतिरिक्तपदं श्रुतं११=पं. ~~इस समाहित आत्मा~~
पाप्माशङ्के तउच्यते

स्थूलसदर्थः पञ्चाद्भिन्न = २
नामरूपयोरपि ज्ञाता ज्ञातो पीत
भवति ज्ञाते न भवति = पं २

स्थूलस्वरूप प्रपंचरहितः = पं ४
स्मृतिभिः = ६
प्रतिपाद्यते = ६

ग० वं० स्माना: सत्वा स्याभ्यन्तरो ह्यविज्ञातवत्त्वं एवाग्रं नंतरमवाह्यं च
२ त्यदेवताद्विदितादथो ऽविदितादग्राका शो वै नामेत्यादिश्रु
तिभिः स्मृतिभिश्च नजायते म्रियते वा दन्ते कस्यचित्पापं
यथाकाशस्थितो नित्यं देवज्ञं चापि मां विद्धि नसत्तन्ना
स उच्यते अवतादित्वान्निर्गुणत्वात् समं सर्वेषु भूतेषु उत्त
मः पुरुष इत्यादिभिः प्रकृत्यकर्तृत्वाद्वा विरुद्धाभिः परमात्मा
संसारित्वप्रतिपादनपराभिः स्तस्य सर्वेरागान्यत्वप्रतिपाद
मि नपराभि श्चैवं प्रकृतिस्मृतिर्निर्गृहीत परमात्मलक्षणां शीष्य संसा
रसागरात् जन्ममृत्यु महाग्राहात् उत्तितीर्षुश्चेत्वा रत्वमसि सो
ऽयेति सयदि ब्रूयात् ब्राह्मणापुत्रो ऽदो त्वयो ब्रह्मचार्यासं गृह
स्थो वेदानीमास्मिपरमहंस परिव्राट् संसारसागरात् जन्ममृत्यु
महाग्राहात् उत्तितीर्षुरित्या चायो ब्रूयादिहैव नैसौ म्यमृतस्य
शरीरं व योमिरधनेन्द्रा वं चाप घेतेत्वं कर्थं संसारसागरा
दुत्तरामि च त्वमीति माहि नाद्य अपरं कूलं म स्मीमत्तो नवधाः

अस्मात्संसारान्विरक्तोऽस्मि वैराग्यं प्राप्नोति = पं॰

नाश शरीर

पारं तरिष्यामि स यदि ब्रूयात् अन्योऽहं शरीराच्छरीरं तज्जायते
म्रियते वयोभिरयं तेन स्त्रीत्वमापद्यते शस्त्राग्न्यादिभिश्च विनाश्य
ते व्याधिभिश्च प्रयुज्यते नास्मिन्नहं स्वकृतधर्माधर्मवशात्
नीडमिव पक्षी विष्टः पुनः पुनः शरीरविनाशे धर्माधर्मवशा
च्छरीरान्तरं यास्यामि पूर्वनीडविनाशे पक्षी वनीडान्तरं एव
मेवाहमनादौ संसारे देवमनुष्यतिर्यङ्निरयस्थानेषु स्वकर्म
वशादुपात्तमुपात्तं शरीरं त्यजन्नवं नवं चान्यदुपाददानोऽज
स्रमस्मिन् बंधचक्रे घटीयन्त्रवत्स्वकर्मणा भ्राम्यमाणः क्र
मेणेदं शरीरमासाद्य संसारचक्रभ्रमणादस्मान्निर्विण्णो भग
शरणागतः वन्तमुपसन्नोऽस्मि संसारचक्रभ्रमणप्रशमायेति तस्मान्नित्य
एवाहं शरीरादन्यः शरीराणि आगच्छन्त्यपगच्छन्ति च वासांसी
व पुरुषस्येत्यादि उत्याचार्यो ब्रूयात्साधुवादी सम्यक्पश्य
सि कथं मृषावादी ब्राह्मणपुत्रोऽदोऽन्वयो ब्रह्मचार्यासमिह
स्थो वेदान्तीमस्मि परमहंसपरिव्राडिति स ब्रूयात्कथमहं मृषा
भगव

ग० वे० वादिषमिति तं प्रति ब्रूयादाचार्यो यतस्त्वं भिन्नजात्यन्वय
२ संस्कारं शरीरं जात्यन्वयसंस्कारवर्जितस्यात्मनः श्रुत्य
वासीर्ब्राह्मणपुत्रोऽदोन्वये इत्यादिना वाक्येनेति स यदि
घेत्कथं भिन्नजात्यन्वयसंस्कारं शरीरं कथं वाहं जात्यन्व
यसंस्कारजात्यन्वयसंस्कारवर्जित इत्याचार्यो ब्रूयात्
श्रृणु सौम्य यथेदं शरीरं त्वत्तो भिन्नं भिन्नजात्यन्वयसं
स्कारं त्वं च जात्यन्वयसंस्कारवर्जित इत्युक्त्वा तं स्मारयेत्स्म
र्तुमर्हसि सौम्य परमात्मानं सर्वात्मानं यथोक्तलक्षणं ।
श्रावितोऽसि सदेव सौम्येदमित्यादिभिः श्रुतिभिः स्मृतिभिः
श्च लक्षणं च तस्य श्रुतिभिः स्मृतिभिश्च लब्धपरमात्मल
क्षणं स्मृतवते ब्रूयाद्योऽसावाकाशो नाम नामरूपाभ्यामर्थान्त
रभूतोऽशरीरोऽस्थूलादिलक्षणोऽपहतपाप्मादिलक्षणश्च
सर्वैः संसारधर्मैरनागन्धितो यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा
सर्वान्तरोऽदृष्टो द्रष्टाऽश्रुतः श्रोताऽमतो मन्ताऽविज्ञातो वि

[illegible] =५

[illegible] =४

पोक्तो कोनो [illegible] विषेनयोसर्वनाडूस्रा
वीह्याभ्यतरौवाय
भेदरहितः

ज्ञात्वा नित्यविज्ञानस्वरूपोऽनंततरोऽद्वयोविज्ञानघनएवप
रिपूर्णाकाशवदनंतशक्तिरात्मासर्वस्याऽधिष्ठानायादि व
र्जितश्चाविर्भावतिनाशशून्यवर्जितश्च स्वात्माविलक्षणायो भा
तामिरूपयोर्जगद्बीजभूतयोः स्वात्मस्वरूपयोः सद्भावमात्रेणा
चिंत्यशक्तित्वाद्ब्रह्माकर्त्ताऽव्याकृतयोः तेनामरूपेऽव्याकृ
तेसती व्याक्रियमाणेतस्मादेतस्मादात्मनआकाशनामा
कृतीसंवृत्ते तच्चाकाशाख्यंभूतमनेनप्रकारेणपरमात्मनः
संभूतंप्रसन्नादिवसलिलान्मलमिवफेनं नचसलिलंनचा
सलिलादत्यंतभिन्नंफेनंसलिलव्यतिरेकेणादर्शनात्सलि
लंतुस्वच्छमन्यत्फेनात्मलरूपादेवंपरमात्मानामरूपाभ्या
मन्यःफेनस्थानीयाभ्यांशुद्धःप्रसन्नस्तद्विलक्षणः तेना
मरूपेअव्याकृतेसतीव्याक्रियमाणेफेनस्थानीयेआका
शनामरूपाकृतीसंवृत्ते ततोऽपिस्थूलीभावमापद्यमा
नेनामरूपेव्याक्रियमाणेवायुभावमापद्येते ततोऽग्नि

स्वात्मरूपे = पं-३ व्याक्रियमाणेसति = पं-२

ग॰ वे॰ भावमग्नेरग्नावं ततः पृथ्वीभावमित्येवं क्रमेण पूर्वपूर्वेषाम
४ नुप्रवेशेन पंचमहाभूतानि पार्थिवं तानि समुत्पन्नानि ततः
पंचमहाभूतगुणगणविशिष्टात्पृथ्वीपार्थिवात्पंचात्मकयोः
व्रीहियवाद्या ओषधयो जायंते ताभ्यो भक्षिताभ्यो लोहितं
शुक्रं च स्त्रीपुंसशरीरसंबंधि च संबभूव तदुभयमृतुकाले
ऽविद्याप्रयुक्तकामरचजनितमैथुनोद्भूतं मंत्रपूतं गर्भाशये
निषिच्यते तत्स्वयोनिरक्तानुप्रवेशेन वर्द्धमानं गर्भसंभूतं
नवमे दशमे वा मासि जायते जातं लब्धनामा जातकं जातक
कर्मादिभिर्मंत्रसंस्कृतं उपनयनसंस्कारयोगेन ब्रह्म
चारिसंज्ञं भवति तदेव शरीरं पत्नीसंयोगसंस्कारयोगेन गा
र्हस्थ्यसंज्ञं भवति तदेव वनस्थसंस्कारेण वानप्रस्थसंज्ञं भव
ति तदेव क्रियावविनिवृत्तिनिमित्तसंस्कारेण परिव्राजकं भव
त्येवं त्वत्तोभिन्नाभिन्नजात्यन्वयसंस्कारं शरीरं मनश्चेन्द्रिया
णि च नामरूपात्मकान्येवा ऽन्नमयं हि सोम्य मन इत्यादि श्रुति

आत्मेशः

भ्यः कथंचाहंजात्यन्वयसंस्कारवर्जित इत्येतच्छृणु उयोऽसौनाम
रूपयोर्व्याकर्त्तानामरूपधर्मविलक्षणः सएवनामरूपेव्याकुर्
र्वन्स्रष्ट्वेदंशरीरंस्वयंसंस्कारधर्मवर्जितोनामरूपइत्यविस्तोऽ
न्यैरदृष्टः स्वयंपश्यन्नित्याद्युक्तः श्रुतावन्नमन्तोमन्वानोऽ
विज्ञानोविज्ञाननृसर्वाणिरूपाणिविचिंत्यधीरोनामानि
कृत्वाऽभिवदन्यदास्ते इत्यस्मिन्नर्थेश्रुतयः सहस्रशस्तत्सृ
ष्ट्वातदेवानुप्राविशद्दत्तःप्रविष्टः प्राप्ताजनानांसर्वात्मेह आत्मा
प्रविष्टः एषन आत्मासएतमेवसीमानंविदार्येतयाद्वारा प्राप
द्यते एषसर्वेषुभूतेषुगूढोत्मासेयंदेवतैक्षत हंताहमिमास्
तिस्रोदेवता अशरीरशरीरेष्वितित्याद्याः श्रुतयः स्मृतयोऽ
पित्रात्मैवदेवताःसर्वाः नवद्वारेपुरेदेही देवतंचापिमाम्
विद्धि समंसर्वेषुभूतेषु उपद्रष्टानुमन्ताच उत्तमःपुरुषस्त्व
न्यः इ गुरुप्रतिशीष्यस्याद्याः स्मृतयस्तस्मात्जात्यन्वयसंस्का
रवर्जितस्त्वमित्तिसिद्धं संयदिब्रूयादन्यएवाहमज्ञः सुखीदुः

गुरुप्रतिशीष्य

ग० वं० एवैवं बद्धः संसार्यन्योऽसौ आदित्यलक्षणोऽसंसारी देवस्तमहं बल्यु
५ पहारनमःस्वाहाकारादिभिर्वर्णाश्रमकर्मभिश्चाराध्य संसारसा
गराडुत्तितीर्षुरस्मि कथमहं स एवेत्याचार्यो ब्रूयान्नैवं सोम्य
प्रतिपत्तुमर्हसि भ्रान्तिविषुत्वान्नैदप्रतिपत्तेः कथं प्रति
षिद्धाभेदप्रतिपत्तिरित्यत आह अन्योऽसावन्योऽहमस्मी
ति न स वेद ब्रह्म तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद मृत्योः स
मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति इत्येवमाद्या एना ए
वमुक्तयोर्भेदप्रतिपत्तेः संसारगमनं दर्शयित्वा भेदप्रतिपत्ते
र्मोक्षं दर्शयन्ति सहस्रशः स आत्मा तत्त्वमसीति परमात्मभा
वं विधायाचार्यवान्पुरुषो वेद तस्य तावदेव चिरमिति
मोक्षं दर्शयित्वा भेदविज्ञानादेव तस्य सत्यसंधस्य तस्कर
स्येवादाहाद्यभाववत्संसाराभावं दर्शयित्वा दृष्टान्तेन भेददर्श
नादसत्याभिसंधस्य संसारगमनं दर्शयन्ति तस्करस्येव दाहा
दिदृष्टान्तेन न उ एव ध्रोवेत्यादिना चाभेददर्शनात्संसराद्भ
स्वयमेव भवति

वर्तीत्यकृत्स्नात्तद्विपरीतेन भेददर्शनेन संसारगमनं दर्शयन्नन्यथैवे
त्यथातो विदुरन्यराजानस्ते क्षय्यलोका भवन्तीति श्रुतिशाखं
तस्मान्नद्वैतवादी ब्राह्मणपुत्रोऽद्दोन्वयः संसारी परमात्म-
विलक्षण इति तस्मात्प्रतिषिद्धत्वाद्भेददर्शनस्य भेदविषय
त्वाच्च कर्मोपादानस्य कर्मसाधनत्वाच्च यज्ञोपवीतादेः कर्म
साधनोपादानस्य परमात्माभेदप्रतिपत्त्या प्रतिषेधः कृतो वे
दितव्यः कर्मणां तत्साधनानां च यज्ञोपवीतादीनां परमा
त्माभेदप्रतिपत्तिविरुद्धत्वात् संसारिणो हि कर्माणि विधीयं
ते कर्माणि तत्साधनानि च यज्ञोपवीतादीनि न परमात्म
नोऽन्यभेददर्शिनः भेददर्शनमात्रेणापि तत्तोन्यत्र यदि कर्मा
णि कर्तव्यानि तानि निवर्तयिषितानि कर्मसाधनानि त्वधि
नः कर्मनिमित्तजात्याश्रमाद्यसंबद्धिनश्च परमात्मनश्चा
त्मनैवाऽभेदप्रतिपत्तिं नावबुध्यते तस्मात्तत्तेन त्वमसीत्ये
वमादिभिर्निश्चितरूपैर्वाक्यैर्भेदप्रतिपत्तिनिराकरणाभ्यधा

गद्यवं॰ स्वर्देश ननित्योमहिमाब्रा स्तरा स्यान न्वागतं तंडुराय ना नत्वा
६ गतं पापं ना त्रस्तेनो स्तेन इत्यादिनाक मीसंबंध रूपत्व
कर्मानिमित्त वराणाद्य संबंधना च नाम्य धर्मस्य त्वकर्मोदि
कर्मसाधनानि च यज्ञोपवीतादीनि यच परित्नित्यादैत्तानि
तस्मात्स साधन कर्म परित्यक्त धर्मउदद्रणा परमात्मभेद
दर्शनविरोधदात्मावपर एव प्रात्तिपन्न व्याख्याश्रुत्युणः
शिष्यन॰ स यदि ब्रूयाद् भगवन्द ह्य मात्माेऽशिधर्मा नेवादेहे प्रत्यक्ता वे
दनाशनायादिनिमित्त च धर्म युक्तदुःखं म मपुरस्था त्माच्छ
पत्नपाप्मा विजरो विमृत्यु विषोको ऽगविजिघ्त्सो ऽपिपासः
सर्वसंसार धर्मवर्जितः श्रूयन्ते सर्व श्रुतिस्मृतिषुचकपंन
ष्चिलक्षणो ऽनेक संसार धर्म संयुक्तः परमात्मा न मात्मत्वेन
मात्र संसारिणः परमात्मत्वे नानानामिव पातत्वेन प्रतिसंपूय
वै संसारिचे सन सर्वाभ्यु दयनिः श्रेयससा धनेऽधिकृतोभ्यु
दयनिः श्रेयससाधने ऽधिकृतो भ्युदयनिः श्रेयससाधनानिक

र्मशरीरात्तत्साधनान्यपि च यज्ञोपवीतादीनि कण्ठं परित्यजे
प्रति॰ यामिति गुरुतं ब्रूयात् यद्वा चोदह्यमानोच्छिद्यमाने वा देहे प्रत्य
क्षावेदनोपलभ्यते मम न तत्तत्कस्माद्दह्यमानोच्छिद्यमानः
स्ववत्तद्वेदनोपलब्धुरुपलभ्यमानेकर्मशरीरे दाहच्छेदवेद
नायाउपलभ्यमानत्वाद्दाहादिसमानाश्रयैव वेदनायत्र हि
दाहच्छेदो वा क्रियते तत्रैव व्यपदिशन्ति दाहादि वेदना लोको न वेद
नादाहाद्युपलब्धुरिति कथं कन्ते वेदनेति पृष्टः शिरसि मे वेदना
उरसि उदरे इति वा यत्र दाहादिस्तत्र व्यपदिशन्ति नउपलब्धुरित्यि
यः कपलब्धुरि वेदना स्यात्तु वेदनानिमित्तं वा दाहछेदादि वेदना
समानाश्रयत्वेनोपदिशेत दाहाद्याश्रयवत्स्वचयचनोपलभ्येते
चक्षुर्गतरूपवत्तस्माद्दाहच्छेदादिसमानाश्रयत्वेनोपलभ्यमा
नत्वाद्दाहादिवत्कर्मस्थेनैव वेदनाभावरूपत्वाच्च साश्रयान्तेउ
लपाकवद्वेदनासमानाश्रयाः वतत्संस्कारस्मृतिसमानकाले
वोपलभ्यमानत्वाद्वेदनाविषयः तन्निमित्तविषय श्रद्धे योगपि

ग॰ वं॰ संस्कारसमानाश्रया एव तत्त्याचोक्तं रूपसंस्कारतुल्या धीरा

७ गद्वेषौ भयं यत्र [illegible] ते धीश्रयं यस्मात् ज्ञानाश्रुक्तोभयः सदा

किमाश्रयाः पुना रूपादिसंस्कारादय इत्युच्यते यत्र कामा

दयः फ [illegible] नत्ले कामः संकल्पो विचिकित्सेत्यादिश्रुतेर्बुद्धा

वेव तत्रैव रूपादिसंस्कारादयो ऽपि कस्मिन्रूपाणि प्रतिष्ठि

तानीति हृदये इति श्रुतेः कामा येऽस्य हृदि श्रिता इत्युक्तो हि

तदा सर्वान् शोकान् हृदयस्य तरति [illegible] अन्येन तदानीं छ

दा इत्यादिश्रुतिप्रातिभ्यो ऽविकार्योयमुच्यते ऽनादित्वान्नि

र्गुणत्वादित्यादि इ [illegible] देवादिवदात्मनो विषयस्य धर्मो

नात्मन इति श्रुतिभ्यस्तस्मात् [illegible] कर्मत्वेवा [illegible] र्नात्म

तो स्यैव रूपादिसंस्काराद्यसंबंधवत्त्वान्न परस्मादा भा॰

त्मनो विलक्षणात्त्वमिति प्रत्यक्षादिविरोधाभावात्तत्काल

एवात्मा हमिति प्रतिपन्नं आत्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मी

ति एकधैवानुद्रष्टव्यमहमेवाधस्तादात्मैवाधस्तात्सर्वमार

त्मानं पश्येत् तत्वस्य सर्वमात्मैवेवाभूदिदं सर्वं यदयमात्मा स
एषोकलोऽनंतरं बाह्यं स वा ह्याभ्यंतरो ह्यजो ह्यसौ वेद।
मृत्युया वा रापा पघन्त प्र ज्ञान नामधेयानि सत्यं ज्ञानमनं
तं ब्रह्म तस्माद्वा एतस्मात् तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदेको देवः सर्व
भूतेषु गूढः अशरीरं शरीरेषु न जायते म्रियते स्वप्नान्तं जा
गरितान्तं सम्बुद्ध्वा नेति विद्यात् यस्तु सर्वाणि भूतानि तदेज
ति तन्नैजति वेनस्तत्पश्यन्ति तदेवाग्निरहं मनुरभवं सूर्यश्चान्तः
प्रविष्टा शास्ता जनानां सर्वात्मा तत्त्वमसीत्यादि श्रुतिभ्यः स्मृ ऋ
तिभ्यश्च पू: प्राणिनः गुहाशयस्यैकात्मैव देवताः न वधारेण
रे समस्त वैपुल्ये त्रुविनयसंपन्ने अविभक्तं विभक्तेषु वास्तु
देवः सर्वमित्यादिभ्यः एक एवात्मा परं ब्रह्म सर्वसंसारधर्म
विनिर्मुक्तत्वमितिसिद्धं सपादद्व्या घाद्भिगवन्नितरोवा
ह्यसत्वा ह्याभ्यंतरो ह्यजः कृत्स्नः प्रज्ञानघन एव सैन्धवघनव
दात्मा सर्वभूतानि देवा जितत्वाका यवदे करसः किमिदं दृश्यते
जगत्तदेतत्सर्वीए पत्त स्मृ = ९२

ग॰ वं॰ श्रूयते वा साध्यसाधनं वा साधकश्चेति निश्चिनोति सर्वत्र लोक
८ प्रसिद्धं वादिशत्तविप्रतिपत्तिविषयामित्याचार्यो ब्रूयादविद्या
कृतमेनेत्यादि दृश्यते श्रूयते वा परमार्थतस्त्वेक एवा
नेकः त्मा अविद्यादृष्टेरवभासते तिमिरदृष्ट्यानेकचंद्रवत्
यत्र वा अन्यदिवस्यात्तत्राहि वित्तमिव भगवानि नादिन्नरइतर
पश्यति मत्यो सत्तत्र नुपाप्नोति अथ यत्र नान्यत्पश्यति नान्य
त्यच्छ सोन्यत्पश्चिजानाति तदल्पं तत्र यपदल्पं तन्मर्त्यमिति
ववाचारंभणं विकारो नामधेयं मत्योस्तावन्मोहमिति भेदद
र्शनं नदोपपत्तेरविद्याकृतं चेत्तमेकमेवाद्वितीयं यत्र त्वस्य
को मोहः कः शोक इत्यादिएकत्वविधिश्रुतिभ्यश्चेति यद्येवं
भगवान्किमर्थं प्रकृत्या साध्यसाधनादिभेदमुच्यते उत्पत्तिप्र
लयश्चे पत्राच्यते अविद्यवत्तापाक्तशरीरादिभेदस्यस्थानिष्ट
योगिनमात्मानं मन्यमानस्य साधनैरेवेष्टानि सुप्राप्तिपार
हारोपायविवेकानजानत इष्टाप्राप्तिं वानिष्टपरिहारं चेच्छतः श
वे

नैतद्धि विषयमज्ञानं निवर्तयितुं शास्त्रं न साध्यं साधनादिभेदं
विद्यतेऽनिरूप्यस्वरूपः संसारो हि सम्यग्ज्ञानेन दह्यत एवाविद्योत्थ
संसारस्थूलमनन्तमूलयन्त्रयन्त्रिप्रलयाद्ये एकत्वोपपत्तिप्रदर्श
नाविद्यायामुन्मूलितायां श्रुतिस्मृतिन्यायेभ्योऽनन्तरं श्रवणा
द्यं सर्वाद्योम्यं तरेषुजः सैन्धवघनवत्प्रज्ञानघन एवैक
रसस्त्वात्मा काष्ठावत्परिहृताद्दिन्यत्रैवै एकाग्रज्ञाप्रतिच्छिताप
रमार्थदर्शनो भवतीति साध्यसाधनान्यात्मप्रलयादिभेदना
शुद्धिगंधोपपद्यते नैवैतत्परमार्थदर्शनं प्रतिपत्त्रभिक्षु
तावर्णाश्रमाद्यभिमानकृतपाशरूपमुद्राविन्तैवर्णादिभ्यो
व्युत्थानं कर्तव्यं सम्यक्प्रत्ययविरोधात्तदभिमानस्य भेदद
र्शने प्रतिषेधार्थोपपत्तिश्चोपपद्यते न ह्येकस्मिन्नात्मन्य
संसारित्वबुद्धौ शास्त्रन्यायोत्पादितायां नोद्विपरीता बुद्धिर्भव
ति न ह्यग्नावग्नौ शीतत्वबुद्धिः शरीरे वाऽजरामरणत्वबुद्धिः तस्मा
दविद्याकार्यत्वात्सर्वकर्मणां तत्साधनानां च यज्ञोपवीतादी

ग॰ वे॰ तां परमार्थदर्शनानिष्टेन त्यागः कर्त्तव्यः ॥ ॥ इति शिष्य
६ प्रतिबोधनविधिर्नाम प्रकरणं ॥ ॥ ॐ ॥ सुखमासीनं ब्रा
ह्मणं ब्रह्मनिष्ठं कश्चिद्ब्रह्मचारी ब्रह्म मरणलक्षणात्संसारात् जन्म
न्निर्विण्णो मुमुक्षुर्विधिवदुपसन्नः पप्रच्छ भगवन्कथमहं सं
सारान्मोक्षिष्ये शरीरेन्द्रियविषयवेदनावाञ्जागरिते दुःख
मनुभवामि तथा स्वप्नेऽनुभवामि पुनः पुनः सुषुप्तिं प्रा
प्य विश्रम्य विश्रम्य किमयमेव मम स्वभावः किं वान्यस्व
भावस्य सतो नैमित्तिक इति यदि स्वभावो न मे मोक्षाशा स्वभा
वस्याऽवर्जनीयत्वात् अथ नैमित्तिको निमित्तपरिहारात्स्या
न्मोक्षोपपत्तिः तं गुरुरुवाच शृणु वत्स न तवायं स्वभावो नै
मित्तिक इत्युक्तः शिष्य उवाच किं निमित्तं किं वा तस्य
निवर्तकं को वा मम स्वभावो यस्मिन्निमित्ते निवर्तिते नैमि
त्तिकाऽभावो रोगी निमित्तनिवृत्ताविव रोगी स्वभावं प्रपद्ये
येति गुरुरुवाच अविद्या निमित्तं विद्या तस्या निवर्तिका

ऽविद्यायां निवृत्तायां तन्निमित्ताभावात्मोदपसे जन्ममरणा
लक्षणात्संसारात्स्वप्नजाग्रद्दुःखं चनानुभविष्यसीति ॥ शि
ष्य उवाच कासाविद्या किंविषया वाविद्या च काऽविद्याति
वर्तिका यया स्वभावं प्रतिपद्येय इति ॥ गुरुरुवाच त्वं परमा
त्मानं संतं चात्र संसारिणं संसार्यहमस्मीति ॥ विपरीतं प्र
तिपद्यसे ऽकर्तारं संतं कर्तेति अभोक्तारं संतं भोक्तेति नि
वि द्यमानं च अविद्यमानमिति इयमविद्या ॥ शिष्य उवाच य
द्यप्यहं विद्यमानस्तथापि न परमात्मा कर्तृत्वभोक्तृत्वल
क्षणाः संसारधर्मा मम स्वभावः प्रत्यक्षादिभिः प्रमाणैरनुभूय
त्वा मानत्वात् ॥ नाविद्यानिमित्तोऽविद्यायाः स्वात्मविषयत्वानुपपत्ति
रविद्या नाम अन्यस्मिन्नन्यधर्माध्यारोपणा यथा प्रसिद्धं रज
तं प्रसिद्धायां शुक्तिकायां यथा प्रसिद्धं पुरुषं स्थाणावध्या
रोपयति प्रसिद्धं वा स्थाणुं पुरुषे ना प्रसिद्धं प्रसिद्धे ऽप्रसिद्धं वा
प्रसिद्धे न चात्मन्यनात्मनामध्यारोपयत्यात्मनो प्रसिद्धत्वा

ग० वं० तथात्मानमनात्मन्यात्मनोऽप्रसिद्धत्वादेवतं गुरुराह न त्वया
१० मिचारात्तनहि वत्स प्रसिद्धाप्रसिद्धयोरेवाध्यारोपयन्तीति नियं
तुं शक्यमात्मन्यध्यारोपणादर्शनात् गौरोऽहं कृशोऽहमिति
देहधर्मस्याऽहंप्रत्ययविषये आत्मनि अहंप्रत्ययविषय
स्य च देहेऽहमयमस्मीति शिष्य आह प्रसिद्ध एव तर्ह्यात्माऽ
हंप्रत्ययविषयतया देहश्चापीति तत्रैवं सति प्रसिद्धयोरेव
देहात्मनोरितरेतराध्यासेतरोपरागात् स्थाणुपुरुषयोः शुक्तिकार
जतयोरिव तत्र कोऽविशेष आश्रित्य भगवतोक्तं प्रसिद्धयोरि
वेतरेतराध्यारोपणमिति नियन्तुं न शक्यत इति गुरुराह शृणु
सत्यं प्रसिद्धौ देहात्मानौ न तु स्थाणुपुरुषाविव विविक्तप्रत्य
यविषयतया सर्वलोकप्रसिद्धौ कथं तर्हि नित्यमेवानिरन्त
राऽविविक्तप्रत्ययविषयतया प्रसिद्धौ न चायं देहोऽयमात्मे
ति विविक्ताभ्यां प्रत्ययाभ्यां देहात्मानौ गृह्णाति यतः कश्चिदत ए
व हि मोह्यते लोक आत्मानात्मविषये एवमात्मा नैवमात्मेति

इमं विशेषमाश्रित्यावोचं नैवानिर्वक्तुं शक्यमिति नान्वय
घटनाविद्याध्यारोपितं न तत्रासद्दृष्टं च प्यारजतं शुक्तिकायां
स्थाणौ पुरुषो रज्ज्वां सर्प आकाशे नीलमालिन्यमित्यादि तत्
प्यादेहात्मनोरपि नित्यमेवानिरंतरा विविक्तप्रत्ययेनेतरेतरा
ध्यारोपणात् कृता स्यात् इतरेतरयोर्नित्यमेवासत्त्वं स्यादध्या
स्व: प्यारजतशुक्तिकादिष्वविद्याध्यारोपितानां रजतादीनां शुक्तिका
दिषु नित्यमेवात्यन्ताऽसत्त्वं तद्विपरीतानां चाविपरीतत्वं तद्
देहात्मनोरविद्यया इतरेतराध्यारोपणात् कृता स्यात्तदैव सति
देहात्मनोरसत्त्वप्रसज्येत तद्वा नित्यं वैनाशकपदत्वाद्दृष्टा सं:
प्येतद्विपर्ययेण देहात्मन्यविद्यया ध्यारोपितो देहस्यात्म
निसानि सत्त्वप्रसज्येतन्तद्वा निर्वंप्रत्ययादविरोधात्तस्माद्दे
हात्मानोरनाविद्ययेतरेतरास्मिन्नध्यारोपितौ कल्पयन्तीहेति वा
शास्त्रमवृन्नित्यसंडतोत्मानित्यत्वपरापर्यालोचप्रसंगात्संहत
त्वात्परार्थत्वं मानित्यत्वं च ध्वंशास्त्रमादिवदेवं किंचयस्तुपरे देह

ग.वं. नसंहतः कल्पितश्चात्मानं संहतत्वात्परार्थः स्तेनाऽसंहतः परो
११ ऽन्यो नित्यसिद्धस्तावत्तस्याऽसंहतस्य देहे देहमात्रतया ध्या-
रोपितत्वे नाऽसत्त्वाऽनित्यत्वादिदोषप्रसंगो नभवतीति ननु नि-
रात्मको देहइति वैनाशिकपक्षप्राप्तिदोषः स्यान्न संतएवात्म-
न आकाशस्येवासंहतत्वाभ्युपगमात्सर्वेषामसंहतः सत्रात्मे-
ति ननु निरात्मको देहादिः सर्वः स्यात् यथाचाकाशे सर्वेषामसंह-
तमपि सर्वे नान्तिराकाशं भवन्त्येवं तस्मान्नवैनाशिकपक्षप्रा- वै=२
प्तिदोषः स्याद्यत्तु नतु तादेहस्यात्मत्वसत्त्वे प्रत्यक्षादिविरोधः
स्यादिति तन्न प्रत्यक्षादिभिरात्मनि देहस्य सत्त्वादुपलब्धे-
न स्यात्मनि कुण्डवदरवदारे सर्पिस्तिलतैलाभेनाविवित्रामिवप्र-
त्यक्षादिभिर्देह उपलभ्यते तेन तस्मान्न प्रत्यक्षादिविरोधः कथं
तर्हि प्रत्यक्षादेर्भ्रामिकत्वमिति देहाध्यारोपदशायां देहवानात्मारो-
पणा नायं दोषः स्वभावसिद्धत्वादात्मनो नावलिकादाचित्को-
ऽपिभावेवाध्यारोपणानानित्यासिद्धाविति नियन्तुमशक्यमाका

ध्रोतलमलाद्यध्यारोपणाद्दर्शनात्किंभगवन्देहात्मनोरितरे
रेतराध्यारोपकस्माद्देहादिसंघातन्कृतवान्कृतेति गुरुरु
वाच यदिदेहादिसंघातकृतायदिवाऽन्यमकृत्वाकिंनवस्या
दित्युक्तःशिष्य उवाच यद्यहंदेहादिसंघातमात्रस्ततोममा
ऽचेतनत्वात्परार्थत्वमिति नमस्कृत्वादेहात्मनोरितरेत
राध्यारोपणाऽध्याहमात्मापरोन्यः संघातादितिमत्वात्स्वा
र्थइतिमध्ये वा चिन्तिमत्तात्मन्यध्यारोपणात्क्रियते सर्वानर्थ
बीजभूतेनेत्युक्तो गुरुरुवाच यत्न र्थबीजभूताचेन्मिथ्या
ध्यारोपणाजानीषमाकार्षी स्त मकार्षं हि नैव भगवन्नश्च
कोमि न कर्तुमन्येन केनापि प्रयुक्तो न स्वतंत्र इति तर्हि हं
चिन्तिमत्वान्मस्वार्थत्वयपेन प्रयुक्तोऽस्वतंत्रः प्रवर्त्तसे सा
तिमान्स्वार्थः तंहन्त एवत्वयघवतनोऽहं कथं सुखदुःख
वेदनामेवदुःखं च जानामि। गुरुरुवाच किं सुखदुःखवेद
नामेवदुक्ताद्यान्यस्त्वाकिंवाऽनन्य एवेति शिष्यउवाच

ग० वे० नाहंत्तावदनन्यः यकस्मा यस्मात्तदुभयं कर्मभूत्तं घादा
१२ दिमिवजानामियचनन्योहं नेनतदुभयंनजानीयीविं
चुजानामिनस्मादन्यः सुखदुःखवेदनाविक्रियाचस्वा
र्थैविषप्रोतिन्वदुक्तं चास्यानन्यत्वे नचनयोःस्वार्यीना
युक्ता नहिचंदनकंडककृतेसुखदुःखेचंदनकंटकार्थे
घटोपयोगोवाघटार्थस्तर्हिज्ञाहं ममचंदनादिकृतोर्थोऽहं
जिनतोन्यःमस्तमर्थं जानामिवुध्यास्वंतगुरुरुवाच एवं
नर्हिस्वार्थत्वंचितिमत्वान्नपरेणाप्युज्यतो नहिचितिमान् प
र तंत्रः परेणाप्युज्यतो चितिमतश्चितिमदर्थत्वानुपपत्तेः
स्तमत्वात्प्रकाशयोरिव नाप्यचितिमदर्थस्त्वं चितिमतोऽ
चितिमत्वादेवस्वार्थसंबंधानुपपन्नेना प्याचितिमतोरन्यो
न्यार्थत्वंदृष्टं नहिकाष्ठकुंडेऽन्योन्यस्यार्थंकुर्वाते नन्व
नाचितिमत्वेसमोपिभृत्यस्वामिनोरन्योन्यार्थत्वंदृष्टं नैव
मग्नेरुष्णप्रकाशवत्त्वाचितिमत्यस्यापिविवतितत्वादृष्टान्तस्य

दृष्टांतः प्रदीपः प्रकाशयोरिवेति नत्वैवं सति स्वबुद्ध्यारूढं मे
वसर्वमुपलभसे अन्यत्र प्रकाशतुल्येन कूटस्थचैतन्यस्व
पेण यदि चैवमात्मनः सर्वदा निर्विशेषत्वमभ्युपगच्छसि
किंनिमित्तं चेष्टानुष्ठानविश्रम्याविश्रम्य जाग्रत्स्वप्नयोः
उ दुःखमनुभवामि किमयमेव मम स्वभावः किं वा निमित्तक
इति चाकिं ते सौम्य व्यामोहोऽपगतः किं वा नेतीत्युक्तः
शिष्य उवाच भगवन्नपगतो व्यामोहस्त्वत्प्रसादात्किं तु म
म कूटस्थतायां संशयः कथं शब्दादीनां स्वतः सिद्धिर्नास्त्य
चैतन्यत्वाच्छब्दाद्याकारप्रत्ययोत्पत्तेस्तेषां प्रत्ययानामित
रेतरव्यावृत्तविशेषणानां नीलपीताद्याकारवत्तास्यतः
स्वतसिद्ध्यऽसंभवाद्बाह्याकारवच्छब्दादिसंबंधनिमित्तत्वं
गम्यत इति बाह्याकारवच्छब्दाद्याकारत्वासिद्धिस्तथाप्रत्यया
नामप्यहंप्रत्ययालंबनवस्तुभेदानां संहतत्वाचैतन्योपपत्ते
स्वार्थाऽसंभवात्स्वरूपव्यतिरिक्तग्राहकग्राह्यत्वेन सिद्धिः।

ग०वं० शब्दादिवद्देवासंहतत्वे सतिचैतन्यात्मकत्वान्नावर्योऽप्य
१३ हंप्रत्ययानां नीलपीताद्याकाराणामुपलब्धौ नित्याविक्रिया
वान्नैवकूटस्थइतिसंशयस्त्वं गुरुरुवाच नयुक्तस्तवसंप्र
13 त्ययनस्तेषां प्रत्ययानां नियमेना शेषत उपलब्धेरवापरि
णामित्वात्कूटस्थत्वसिद्धौ निश्चयहेतुमेवा शेषचित्तप्रचा
रोपलब्धिंसंशयहेतुं मन्यसेत्वंयदिहितवपरिणामित्वंस्याद
शेषस्वविषयचित्तप्रचारोपलब्धिर्नस्याच्चित्तस्येवस्ववि
षयेयथाचेंद्रियाणांस्वविषयेषु नचतथात्मनस्तवत्वावि
षयैकदेशोपलब्धिरतःकूटस्थतैवतवेतितत्राहोऽपलब्धि
र्नामधात्वर्थोविक्रियैवोपलब्धुःकूटस्थताचेतिविरुद्धंनर
धात्वर्थक्रियायामुपलब्ध्युपचाराद्योहिबौद्धःप्रत्ययःसधा
त्वर्थोविक्रियात्मकआत्मनउपलब्ध्याभासफलावसानइ
त्युपलब्धिशब्देनोपचर्यते यथाछिदादिक्रियाद्वैधीभावफला
वसानेतिधात्वर्थेनोपचर्यते तद्वदित्युक्तःशिष्यआह न

तुभ्यं डावक्त्म म कूटस्थत्वप्रतिपादनं प्रत्यसमर्थो ह्यस्मांनःक
क्रिष्ठ = र्थ्यां छिदिछिद्यर्थविक्रियावसानोपचयन्तु ख्या धात्वर्थेनत
व्योपलब्धिधात्वर्थोपचरितोऽपि धात्वर्थो ऽस्त्यात्मोपलब्धि बो=
विक्रियावसानश्चेत्तात्मनः कूटस्थतां प्रतिपादयितुं समर्थः।
गुरुरुवाच सत्यमेवस्याद्यद्युपलब्ध्युपलब्ध्योर्विशेषोन्ति
त्योपलब्धिमात्र एव ह्युपलब्धानान्नान्यैकसमयत्वात्योप
लब्धिरन्य उपलब्धा ननूपलब्धिफलावसानो धात्वर्थः कथ
मुच्यते धात्वर्थ उपलब्ध्याभासफलावसान इत्युक्तो किन्न
श्रुतं त्वच्यानत्वात्मनो विक्रियोत्पादनावसान इतिम
योक्तं शिष्य उवाच कथं तर्हि कूटस्थेप्यशेषस्य विव
यावित्त्रप्रकारोपलब्धृत्वमित्याक्षेप गुरुरुवाच सत्यमे
वामवाचं तेनैव कूटस्थत्वनामनुवर्तव यद्येवंभावत्कूट
स्थानित्योपलब्धिस्वरूपमपि शब्दाद्याकाराव्याहृतप्रत्ययैर्बुद्धि
वमध्ववत्त्पोपलब्ध्याभासफलावसानवन्दृश्यत्वमानेष्ठ

गौ० वं० कस्त्वपराधो मम सत्यं तावत्त्वपराधः किं त्वविद्यामात्रस्त्वा-
१४ परा. च श्रुतिप्रागेवावोचं यदि भगवन्नेतत्र एवं मम विक्रि-
यान्तां लिकं स्वप्नजागरितेन गुरुरुवाच किं त्वनुभूयेते
मयास्मि नेते वत्समनुभवामि किं ह्यावच्छिद्य विच्छिद्येत
ठ संततमनुत्पाद्यत श्रागितं कोऽत्वनेनेन तवान्मभूते यदि
नवात्मभूते चैतन्यस्वरूपवत्त्वतः सिद्धसंतते एवास्यात्म तां=
ना हि यस्य यत्स्वरूपं तत्तद्व्यभिचारि दृष्टं स्वप्नजागरितेत
चैतन्यमात्रं त्वात्मव्यभिचरतः एवमत्र चैतन्यस्वरूपं तन्न व्य-
भिचरे चेवात्मनास्तीति वाचाप्यमेवत्स्याद्यागतं कोना
मत्तान्मार्गाणां भयान्मकत्व दर्शनाद्यपाघन वस्त्रादी-
नानाशोदृष्टस्वप्न भ्रांतिलब्धानोऽभावाद्दृष्टान्तेनैवं चैत-
न्यस्वरूपमप्यागतं कं प्रोत्त्वत्र तारतयोः रिवस्व्यत्वेऽगत
३ लब्धेर चैतन्यं स्वरूपं वास्याम हि नपश्यनदर्शनादनुपपत्ते
चैतन्यस्वरूपं चेदागतं कंप पश्यास्ति पश्यन्तं द्रष्टा तेनाप्य-

जाग

त्य

पपन्नाकल्पयितुं शक्नुमो वयं अन्यो वा चैतन्येऽपि चैतन्यादस्य
संहतत्वात्पारार्थ्यम् नेकत्वं न्याय्यं न केनाप्युपपत्त्यावा
रयितुंशक्यमस्वापस्य स्वतःसिद्धभावादित्यवोचाम चैतन्य
स्वरूपस्य स्वात्मनः स्वतःसिद्धेरन्यानपेक्षत्वेन केनचिद्वारयि
तुंशक्यम व्यभिचारान्ननु व्यभिचारो दर्शितो मया स्फुटन्नेत्रा
पश्यामीतिन् व्याहतत्वात्क एव व्याघातोऽपश्यतस्त्वन पश्या
मीति व्याहतं कथं न नाकिंचिज्ज्ञवत्स्फुटन्न मया चैतन्यमन्यद्वाकिं
चिद्दृष्टं पश्यतस्तर्हि स्फुटंनेत्वं यस्मा दृष्टमेव प्रतिषेधसि न दृष्टि
यत्नवद्दृष्टिस्तच्चैतन्यन्तर्हि सर्वत्राव्यभिचारात् कूटस्थस्य
नित्यत्वासिद्धस्वत एव न प्रमाणापेक्षं स्वतःसिद्धस्य हि प्रमा
तुरन्यस्य प्रमेयस्य परिच्छित्ति प्रति प्रमाणापेक्षायामत्वा
२ नित्यापरिच्छित्तिरूपत्वेन अन्यस्याऽपरिच्छित्तिरूपस्य परिच्छे
दाय साहिनित्यैव कूटस्थस्य स्वयंज्योतिःस्वभावाऽन्मातिप्रमा
णत्वे प्रमान्तरेवानन्तोऽप्रति प्रमाणापेक्षानन्तस्वभावत्वात् यथा

भा

ग॰ वं॰ २५

प्रकाशात्मकत्वं वा लोहोदकादिषु परतोपेक्ष्यते ऽग्न्यादित्या
द्योऽनन्यस्वभावत्वान्नाग्न्यादित्यादीनां तदपेक्षा सर्वदा तत्स्व
भावत्वात् अनित्यत्वे ऽपि प्रमाणापेक्षा स्यान्नानित्यत्वशं
चेन्नावगतेर्नित्यानित्यत्वयोर्विशेषानुपपत्तेर्नत्वेवगतेः प्र
माणात्त्वऽनित्यावगतिः प्रमाणानित्यानि विशेषोऽवगम्यते
नित्यायां प्रमाणापेक्षाभावो ऽनित्यायां तु यत्नान्तरित
त्वादवगतिरपेक्षत इति विशेषः स्यादिति चेन्न सिद्धात्म
नः प्रमातुः स्वतः सिद्धिः प्रमाणनिरपेक्षतेपेक्षाभावोपेक्षापे
क्षाभावानित्यत्वादिति चेन्नावगतेरेवात्मनि सञ्ज्ञावादि
तिपरिहृतमेतत्प्रमातुश्चेत्प्रमाणापेक्षा सिद्धिः कस्य प्रमित्सा
स्याद्यस्य प्रमित्सा स एव प्रमाताभ्युपगम्यते तदीया च प्रमि
त्सा प्रमेयविषयैव न प्रमातृविषया प्रमातृविषयत्वे ऽनवस्था
प्रसंगात् प्रमातृस्तादिच्छायाश्चतस्याप्यन्यः प्रमाता तस्याप्यन्य
इत्येवमेवं इच्छायाः प्रमातृविषयत्वे प्रमातुरात्मनो व्यवहि

तत्वाच्च प्रमेयविषयत्वात् उपपत्तिः लोको हि प्रमेयं नाम प्रमा
तुरिच्छास्मृतिप्रयत्न प्रमाणाजन्य व्यवहितं सि प्रतिना
न्यप्याऽवगतिः प्रमेयविषयाद्दृष्टान्तं च प्रमाणैः प्रमानास्व
स्य स्वयमेव केनचिद्व्यवहितः शक्यः कोऽपि प्रापयितुमित्यादी
नामन्यतमेनापि स्मृतिश्च सत्तव्याविषया न स्वतन्त्रविष
यात्तस्ये छायाः पूर्वविषयत्वमेव न इच्छावद्विषयत्वं स्मावि
च्छावत्ताविषयत्वे तूभयोरनवस्थापूर्ववदपरिहार्या स्यात्
व ननु प्रमात्रादिविषया गत्यनुत्पत्तावनव गतेरेव प्रमानास्या
दिति चेन्न पूर्वगतेरवगन्तव्याविषयत्वाद् अवगन्त्रविषयत्वे चा
नवस्थापूर्ववत् स्याद् अवगतिश्चात्मा नित्यानित्यात्मज्यो
तिरूपत्वात् न च प्रकाशावादिति यु
पूर्वमेव प्रसाधितमवगतेश्चैतन्यात्मज्योतिषः स्वात्म
न्यानित्यत्वश्चात्मनः स्वापेक्षितानुपपत्तिकार्यकारणसंघा
तत्वात्पारार्थ्यं च चाबाचामकल्पं चैतन्यात्मज्योतिषः

वगतरः पं. ५ ब=
दोष पं. १८

ग.वं. स्वात्मन्यानित्यत्वे स्मृत्यादिर्व्यवधानात्संहतत्वं तत

२६ श्चतस्य चैतन्यस्यानित्यत्वेः प्रागुत्पत्तेः प्रध्वंसाद्धोर्द्ध्वं च स्वा

18 त्मन्येवाभावाद्बहुरादीनामिव संहतत्वात्परार्थ्यं स्यात्य

दा च तदुत्पन्नमात्मनि विद्यते तदात्मनः स्वार्थत्वं तद्भ

वाभावापेक्षा ह्यात्मा नात्मनोऽस्वार्थपरार्थत्वासिद्धि

स्तस्मादात्मनोऽन्यानिरपेक्षमेवानित्यचैतन्यप्रतीतिः सि

द्धे ननु एवं सत्यसति प्रमातृत्वे कथं प्रमातुः प्रमातृ

त्वमुच्यते प्रमाया नित्यत्वानित्यत्वे च रूपविशेषाभावा

दवगतिर्हि प्रमातुः स्यात् स्मृतीच्छादिपूर्विकायाश्चानित्या

याः कूटस्थनित्यायाश्चात्मरूपविशेषो विद्यते यथा च

त्वस्थस्य नित्यत्वादेः फलस्य गत्यादि एवं कस्याऽनित्य

स्यानित्यस्य वा रूपविशेषो नास्तीति तुल्यो व्यपदेशो हृ

ष्टत्तिष्ठति मनुष्यास्तिष्ठन्ति पर्वता इत्यादि तथानित्या

त्यावगतेः स्वरूपेऽपि प्रमातरि प्रमातृव्यपदेशो न विरुध्य

त्ते· फलसाम्यादिति अत्राह शिष्यो नित्याऽवगति
स्वरूपस्यात्मनोऽविक्रियत्वात्कार्यकरणैरसंहत्यनद्धा
नामिव वक्ष्यादिभिः कर्त्तृत्वं नोपपद्यते असंहतस्वभा
वस्य च कार्यकरणोपादानेऽनवस्थाप्रसज्येन तद्वादी
नां त्व कार्यकरणैर्नित्यमेव संहतत्वमिति वास्य ह्युपादाने
नानवस्था स्यादिति इहाऽसंहतस्वभावस्य करणानुपा
दाने कर्तृत्वं नोपपद्यते इति करणमुपादेयं तदुपादान
मपि विक्रियैवेति तत्कर्तृत्वे करणान्तरमुपादेयं तदु
पादानेऽप्यन्यदिति प्रमातृस्वातंत्र्येऽनवस्थापरिहार्या
स्यान्न च क्रियैवात्मानं कारयति अनिर्वर्तितायाः
स्वरूपाभावादथान्यदात्मानमुपेत्य क्रियां कारयती
ति चेन्नान्यस्य स्वतः सिद्धत्वाविषयत्वाद्यनुपपत्तेर्न
ह्यात्मनोऽन्यदचेतनं वस्तु स्वप्रमाणकं दृष्टं शब्दादिसं

ग॰ वं॰ वर्मिवावगतिफलावसानप्रत्यययप्रामिन्नं सिद्धं स्याद्वमन्ति
१२ श्चेदात्मनोऽन्यस्यस्यात्तस्योप्यात्मैवा संहतः स्वार्थः स्यात्
न परार्थो नत्व देहेंद्रियविषयाणां स्वार्थता मवगंतुं शक्य
मोऽवगत्यवसानप्रत्ययापेक्षा सिद्धिर्दर्शनात् ननु देहस्याव
गतौ न कश्चित् प्रत्यक्षादि प्रत्यायांतरमपेक्षते वाढं जाग्र
त्येवस्यात् उत्तरहस्रयोस्तु देहस्यापि प्रत्यक्षादि प्रमाणाप
पेक्षयैव सिद्धिरात्मेन्द्रियाणा याप्याएवा हि शब्दादयो दे
हेन्द्रियाकारपरिणताः इति प्रत्यक्षादि प्रमाणापेक्षयैव
हि सिद्धिः सिद्धिरितिं च प्रमाणफलमवगतिमवोचा
म सा चावगतिः कूटस्थास्त्वयंसिद्धात्मज्योतिः स्वरूपे
ति च तत्राह चोदकोऽवगतिः प्रमाणानां फलं कूटस्थ
स्वरूपे= नित्यात्मज्योतिः ज्योतिश्चेत् विप्रतिषिद्धमित्युक्तवत्याह
तां विप्रतिषिद्धं कथं तर्हि कूटस्थस्य नित्यापि सन्ती प्रत्यक्षा

दिप्रत्ययांतेलब्ध्वनेतादृप्यात्प्रत्यक्षादिप्रत्ययस्येन्यानि
त्यैव भवति तेन प्रमाणानां फलाभिव्यक्तमच्यते यद्ये
वं भगवत्कूटस्थनित्यावगतिरात्मज्योतिः स्वरूपेव स्व
ऽन्यद यं सिद्धातः प्रमाणानिरपेक्षा वाज्ञाताचेतनेसं हत्यकारि
त्वात्परार्थं येन चस्तरवडुःखभो ह प्रत्ययावगतिरूपेण
परार्थत्वेनैव स्वरूपेणात्मनो ऽस्तित्वं नान्येन रूपान्तरे
णाऽस्तो नास्तित्वमेव परमार्थतो यथा हि लोके रज्जुसर्प
मरीच्युदकादीनां तदवगति व्यतिरेकेणाभावो दृष्टः एवं भा
जाग्रत्स्वप्नयोर्न भावस्यापि तदवगति व्यतिरेकेणाभा
वो युक्तो एवमेव परमार्थतः भगवन्नवगतेरात्मज्योतिर
बोतेरत्वय भावात्कूटस्थनित्यता चैव भावश्च सर्वप्रत्य
य भेदेष्वव्यभिचारात्प्रत्ययभेदास्त्ववगति व्यभिचरन्ति
यथा स्वप्ने नीलपीताद्याकारभेदरूपास्तदवगतिस्व

ग॰ वं॰ रूपं व्यभिचरंतः परमार्थतो न संज्ञी त्युच्यंते ए वं जाग्र
१८ त्यपि नीलपीतादि प्रत्ययभेदास्ता भेवावगतिं व्यभिचरंतो 18
ऽसत्यरूपा भवितुमर्हंति नस्याभ्रावगतेरत्योऽव
गतानास्तीति नस्वेनरूपेण स्वयमुपादानुगतं वा
व्याक्यते न्यस्य चाभावात्तथैवेत्यषाऽविद्या यन्निमि
त्तः संसारो जाग्रत्स्वप्नलक्षणः तस्या स्त्राविद्याया विद्यानिव
र्त्तिका इत्येवं त्वम भयं प्राप्तोऽसि नातः परं जाग्रत्स्वप्नदुः
खमनुभविष्यसि संसारदुःखान्मुक्तोऽसीत्यर्थः मिति
श्राविगत्तिः समाप्तौ २९ अथ अज्ञतृणामुपात्त उपरायाउ
रायतः परम परमार्थमहत्वाद्नुपवयार्थेनापरिसंख्यान
मिद मुच्यते अविद्याकृतत्वाद्दोषा वाङ्मनः कायवृत्तिहेत
वः प्रवृत्तेष्वेष्टस्यानिष्ट मिश्र फलानि कर्माण्युपचीयंत इति
तन्मोक्षार्थं तत्र शब्दस्पर्शरूपरसगंधानां विषयाणां

श्रोत्रादिग्राह्यत्वात्स्वात्मनि परे पुंचाविज्ञानाभ्रावस्तेषा
मेव परिणामताना यथालोष्ठादीनां श्रोत्रादिग्राह्यैर्ग्रहणा-
यंत्रे येन चक्षुरादिना सह तान्तु त्वादतज्ज्ञानीयस्तो हि शब्दा-
दयोऽन्योन्यसंसर्गित्वात्क्रम वृद्धिविपरिणामापक्षय
नाश संयोगवियोगाविर्भावतिरोभावविकारविकारि
त्वबीजाद्यनेक धर्मणाः सामान्येनैव सुखदुःखाद्यने
कधर्मणस्तद्विलक्षणात्स्वादेव सा विज्ञाता सर्वशब्दादिधर्म
विलक्षणास्तत्र शब्दादिभिरुपलभ्यमानैः पीड्यमानोऽवि
द्यानेव परिसंवदतोऽन शब्दसुखेति सामान्यमात्रेणावा
विप्रोष यमैर्वा बद्धादिभिः प्रियेक्षुत्यादिभिरिष्टैरनिष्टैश्चा
सन्यथाभिन्नपरिभवाक्रोशादिभिर्वचनैर्भाह्विकस्वभाव-
मसंसर्गिणामविक्रियमचलमानि चलममयमत्यन्तसू-
क्ष्ममविषयंगोचरीकृत्य यस्य पुंनैवाहीति प्रसंसर्गीता

ग॰ वं॰ देवममात्र एव न शब्दनिमित्ता हानिर्वृद्धिर्वा ममोऽस्मां किं
१८ करिष्यति स्तुतिनिन्दादिप्रियाप्रियत्वलक्षणः शब्दो
विविकिनं हि शब्द आत्मत्वेन गत्वा प्रियेण वृद्धा वा प्रियेदं वि
यथा तु उपपद्येद् विवेकित्वात् ननु ममाविवेकिनो बालाग्र
मात्रमपि कर्तुं प्रभुत्वम् एतन्न इत्येवमेव स्पर्शसामान्येन
वे = तद्विशेषैः शीतोष्णमधुरकर्कशादिज्वरोदरशूलादि उ =
लक्षणैः प्रियाप्रियैः प्रियैश्च केषांचित् शरीरसमवायिभिर्बाह्यागन्तु
वि कनिमित्तैश्च न मम काचिदपि क्रिया वृद्धिहानिलक्षणात्मस्प
र्शत्वात् क्रियते व्योम्नि इव मुष्टिघातादिभिः तथा रूपसामा
न्येन तद्विशेषैश्च प्रियाप्रियैः स्त्रीव्यंजनादिलक्षणैः रूपि
त्वान्न मम काचिद्धानिर्वृद्धिर्वा क्रियते तथा रससामान्येन
तद्विशेषैश्च मधुराम्ललवणकटुतिक्तकषायैर्मूढबुद्धिभिः
परिगृहीतैः प्रियाप्रियै रसात्मकस्य न मम काचिद्धानिर्वृ

द्धिर्वा क्रियन्ते न च्यागं घसामान्येन न द्विशेषैः प्रियाप्रियैः उ
ष्याद्यनुलेपनादिलक्षणोस्मं घात्मकस्यनममकाचिद्धानि
म वृद्धिर्वाक्रियन्ते शब्दस्य मरूपमव्ययं तथा रसं नित्य
मगंधवच्चयत् इति श्रुतेः किंच य एतेवाद्याः शब्दादयः शरी
राकारेण संस्थिताः न ग्राहकं च श्रोत्राद्याकारेरंतः करणा
द्यंता विषयाकारेणावान्योन्यसंसर्गित्वात्संहतत्वाच्चस
र्वक्रियासु तत्रैवं सति विदुषोनममकश्चि च्छत्रुर्मित्रमुदासी
नोवास्ति न च यदि मिथ्याज्ञानाभिमानेन प्रियमप्रियं वाप्र
फ युयुत्सु क्रियालक्षणातत्रयैव प्रयुञ्जानस्तस्याविषयत्वान्ममेयं नोपमावित्यायामिनिदस्मतेः तथा पंचा
नामपि भूतानां मविक्रायोविषयत्वाद्वेषोयमदाहोय
मितिस्मिन्नपि शरीरेन्द्रियसंस्थानमात्रमुपलक्षमङ्कृ
नाविपरीतानांचप्रियाप्रियादिप्रयुञ्जानज्ञाचधर्माधि

गी० वं० मादिप्राप्तिःसातेषामेवनतुममअध्यऽजरेरक्तेऽभयेनैवंकृ
२० ताकृतेनपत्तोनवद्भूतैकमेरणानोकनीयात् सभाद्याम्य
नरोऽप्यजोनलिप्यतेलोकदुःखेनवाह्यश्चन्यादिश्रुतिःभ्यो
४० ऽनात्मवस्तुनश्चासत्वादितिपरमोहेतुरात्मनश्चावयत्वावि
षयागीताद्वयस्यासत्वाभ्रान्तिसर्वाराउपनिषद्वाक्यानिवि
स्तरतःसमीक्षितव्यानिसमीक्षितव्यानि इतिश्रीमच्छंक
रभगवत्पादकृतौगीताभाष्यंघःसमाप्ता संवत १८५० वर्षे
आश्विनसुदि ११ बुधदिने अद्येहश्रीसूर्यपुरेश्रीमद्भ्यंतर
नागरज्ञातीयःश्रीरोरत्तपुत्रवत्सदर्शिताखिलजनस्ने
ह प्रकीर्त्तिःज्वलितादिग्वलयरुद्रदेवात्मययावितपद्मयो
निपुत्रस्ववाराणसीदेशस्थागमाच्छिश्रीश्यामलसूनोः
मात्रश्रीकमिकारव्यस्यानुजःसकलविद्याप्रवीणाःतत्कर्म
पवित्रीकृतांतःकरणाःसत्पात्रेष्वावित्तीदराविकुरुस्ववर्णसु

पांत्रदानं रत्नाकर भक्तिवशीकृतलक्ष्मीकांतकृपावलोकर (२१)
विहिताश्रीनिजजनैस्तर्पय ॥ ॥ छ ॥ ॥ शुभमस्तु

ग॰ वं॰
२१

इतिगद्यबंधः समाप्तम्
नं॰ १९०८
पत्र २१

नं॰ ३६